

İSA B. EBAN'IN ÂM, HÂS VE ÂM'İN TAHSİSİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan ALKIŞ*

Özet: Hanefî mezhebinin usûlünün oluşumunda öncü rolü olan İsa b. Eban, İmam Muhammed'in öğrencisi olmuş ikinci nesil mütekaddimûn fukahâdandır. İsa b. Ebân, İmam Muhammed'in öğrencileri arasında kaynaklarda usul ve fûrûa dair görüşlerine en çok yer verilen âlimlerden biri olmuştur. Hanefî usul kitaplarında onun görüşleri özellikle sünnet-hadis ve âm'ın tahsisi bahislerinde nakledilmiştir. İsa b. Eban Hanefî usulünün de daha sonra Hanefî görüşü haline gelen birçok usul kaidesini de ortaya koyan kişi olmuştur. Ayrıca İsa b. Ebân, kendisinden önceki mezhep imamlarının görüşlerini benimsemekle birlikte onlardan farklı yaklaşımları ve kendine özgü metodu olan bir usulcü olarak tanınmıştır. Ancak İsa b. Eban'ın eserleri günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle fıkıh usûlüne ait görüşlerine çoğunlukla Cessâs'ın el-Fusûl fi'l-Usûl eserinden ulaşılmıştır. İsa b. Eban'ın, fıkıh usulündeki âm ve hâs hakkındaki görüşleri ile âm'ın tahsisi ve âm ile hâs'ın tearuz durumları bu çalışmada incelenmeye konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsa b. Eban, Cessâs, İslam Hukuk Usûlü, Âm, Hâs.

The Opinions of İsa b. Eban About Umum, Khusus and Takhsis of Umum

Abstract: İsa b. Eban who is a pioneer in the formation of the methodology of the Hanafi school of law, is the second generation of the earlier muslim jurists. İsa b. Eban became one of the most prominent figures among the students of İmam Muhammad in terms of reference to his views on methodology and furu al-fiqh. His views were related in books of Hanafi fiqh, particularly in reference to sunnah-hadith and takhsis of umum. İsa b. Eban was the scholar who put forward many views which later became the view of the Hanafi school in general. In addition, although İsa b. Eban adopted the views of the previous imams, he is also recognized as a scholar with different approaches and distinctive methods. However, İsa b. Eban's works have not reached the present day. For this reason, his views and opinions were mostly conveyed by al-Jassas in his work al-Fusul fi al-usul. This paper deals with İsa b. Eban's views on umum and khusus, takhsis of umum and the unclearity between umum and khusus in general.

Keywords: İsa b. Eban, Jassas, Islamic Jurisprudence, Umum, Khusus.

GİRİŞ

İslam hukukunun temel kaynaklarından hüküm çıkarabilmek için öncelikle nassların lafızlarının hangi manayı ifade etmek için konulduğunun bilinmesi gerekmektedir.¹ Hanefî usulcüleri söz konusu lafızları kapsam bakımından hâs, âm, müşterek ve müevvel şekliyle kısımlara ayırmışlardır.² İlk dönemlerden iti-

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, alpaslanalkis@gmail.com

1 Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 49.

2 Debûsî, *Takvimul Edille fi Usûl'l-Fıkh*, s. 94; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/124; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, I/28.

baren fıkıh usulü çalışmalarında bu lafızların ifade ettiği manalar, bunların delaleti, kapsamı, kat'îliği gibi hususlar üzerinde açıklamalar yapılarak hüküm çıkarma yöntemleri belirlenmeye çalışılmıştır. İlk dönem Hanefî fakihlerinden olan İsa b. Eban da bu lafızlardan özellikle âm ve hâssa dair görüşleri daha sonraki Hanefî usulcüler için de bir yol haritası olmuştur. Ancak İsa b. Eban fıkıh usulü alanında ortaya koyduğu görüşleriyle, Hanefî mezhebinin usûlünün oluşumunda ve sistematik hale gelmesinde öncü bir rolü olmasına rağmen, yeterli ilgi ve teveccühü de görememiştir. Bunda belki de en önemli etken eserlerinin günümüze kadar ulaşmamış olmasıdır. İsa b. Eban'ın kendi eserleri günümüze ulaşmadığından fıkıh usûlüne ilişkin görüşlerine ise çoğunlukla Cessâs'ın "*el Fusûl fi'l-usûl*" eserindeki nakillerden ulaşılabilmektedir. Cessâs "*el-Fusûl fi'l-usûl*" adlı eserinde, İsa b. Eban'ın görüşlerine, tespit edebildiğimiz kadarıyla 92 (doksan iki) yerde atıfta bulunarak, görüşlerinin bu yolla günümüze taşınmasında büyük katkı sağlamıştır. Bu atıfların büyük çoğunluğunu da, "haber" ve "âm" konularındaki görüşleri oluşturmuştur. Ülkemizde, İsa b. Eban'ın hayatı hakkında TDV İslam Ansiklopedisindeki "*İsa b. Eban*" maddesi ile Ramazan Özmen'in 2008 yılında yayınlanan "*İsâ b. Eban'ın Hayatı Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri İle İlgili Bazı Görüşleri*" adlı makalesi bulunmaktadır. Fıkıh usûlü görüşleri hakkında da Mehmet Boynukalın'ın 2008 yılında yayınlanan, "*Neşetu Usûli'l-Fikhi'l-Hanefî ve Tatavvuruhû: Ârâu İsa b. Ebân el-Usûliyye ve Medâ Te'sirihâ ale'l-Fikri'l-Usûliyyi'l-Hanefî*" isimli Arapça makalesi ile Yunus Yazıcı tarafından hazırlanarak 2017 yılında tamamlanan "*İsa b. Eban'ın Hadis ve Sünnet anlayışı*" isimli doktora tezi bulunmaktadır. Ayrıca Tayip Nacar'ın 2009 yılında tamamlanan "*Cessâs'ın el-Fusûl Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*" isimli yüksek lisans tezinin içerisinde İsa b. Eban'ın, Cessâs tarafından nakledilen bazı görüşlerine de yer verilmiştir. Ancak söz konusu çalışmalarda, İsa b. Eban'ın genel anlamda fıkıh usûlüyle ilgili görüşleri ve usuldeki haber nazariyesinin daha çok ön plana çıkması nedeniyle, âm, hâs ve âm'ın tahsisine ait görüşlerine özgü çalışmalar yapılmamıştır. Zira âm ve hâs konuları fıkıh usûlünün en önemli ve ihtilafli meselelerinden birini teşkil etmektedir.

İsa b. Eban'ın "âm, hâs ve âm'ın tahsisi" konularındaki görüşleri Hanefî mezhebinin bu konulardaki görüşlerinin sistemleşmesine katkı sağlamıştır. Hatta Cessâs'ın "*el-fusul fi'l-usul*" eserinde yaptığı atıflar çerçevesinde meseleyi değerlendirdiğimizde konuyla ilgili mezhep görüşünün İsa b. Eban'ın görüşleri çerçevesinde olgunlaştığı söylenebilir.

1. İSA B. EBAN'IN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

Aslen Şîraz'ın güneydoğusunda Fars'ın Fesâ şehrinde olan İsâ b. Ebân, hicri 143/760 yılında dünyaya gelmiş, hicri 221/836 yılında ise Basra'da vefat etmiştir. Bağdat'ta yetişen ve güçlü bir hadis hafızı olan İsa b. Eban aldığı hadis öğrenimi nedeniyle önceleri "ehl-i hadis" ekolü safları içinde yer alırken, daha sonra re'ý ekolü görüşlerini benimsemiş ve bu ekolün düşüncelerinin sistemleşmesinde büyük katkıları olmuş bir fakihdir.³ İsa b. Eban'ın önceleri ehl-i re'ýe karşı çıkarırken daha sonra İmam Muhammed ile tanıştırılıp onun muhalefet ettiğini düşündüğü hadisleri tek tek kendisine okuduğunda tatminkâr cevaplar alması üzerine rey ekolüne katıldığı nakledilir. Serahsî'nin rivayetine göre de hadis öğrenimiyle meşgulken hac için gittiği Mekke'de aynı konuda iki defa yanlışlık yapıp Hanefî bir arkadaşı tarafından uyarılınca hadis tahsilinin kendisini hatadan korumada yeterli olmadığını düşünerek İmam Muhammed'in derslerine katıldığı aktarılır.⁴

İsa b. Eban hicri 211 yılından vefat ettiği 221 yılına kadar Basra şehrinde kadılık görevinde bulunmuştur. Kaynaklarda onun kadılık mesleğine vukûfiyeti, dikkat ve titizliği üzerinde durularak davaları süratle sonuçlandığı nakledilir.⁵ İsâ b. Ebân'ın kadılık döneminde verdiği fetvaların sonraki dönemler için de yol gösterici olduğu, fakihler ve kadıların vermiş olduğu fetvaları kendilerine emsal olarak aldıkları belirtilir. İsâ b. Ebân'ın verdiği fetvalarda da metnin lafzına takılıp kalmadığı, meselenin özüne uygun çözümler ürettiği nakledilmektedir.⁶

İsâ b. Ebân, İmam Muhammed'in öğrencileri arasında kaynaklarda usul ve fûrûa dair görüşlerine en çok yer verilen âlimlerdendir. Hanefî usul kitaplarında onun görüşleri özellikle sünnet-hadis ve âm'ın tahsisi bahislerinde nakledilir. İsa b. Eban Hanefî usulünün oluşumuna büyük katkıda bulunmuş ve daha sonra Hanefî görüşü haline gelen birçok usul kaidelerini vazetmiştir. Meselâ kıyasa aykırı bir hadisin makbul sayılabilmesi için râvisinin fakih olmasını şart koşmuş ve bu görüşü birçok Hanefî âlimi tarafından benimsendiği belirtilmiştir. Hanefî mezhebinin temel ilkelerini ve meselelerini benimseyen, müdafaa eden ve yorumlayan İsâ b. Ebân, mezhebin kendi içinde mantıkî bir tutarlılığı bulunduğu inandığı için imamlardan nakledilen ve mezhebin bütünlüğüyle uyuşmayan görüşleri eleştirmiş, meselâ meclis muhayyerliğinin sona ermesini bedenen ayrılma şeklin-

3 Özen, "İsa b. Eban", *DİA*, XXII/480; Özmen, *İsa b. Eban'ın Hayatı Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri İle İlgili Bazı Görüşleri*, s. 128, 132-134; Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 36-38.

4 Serahsî, *el-Mebsût*, I/237; Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 48-49.

5 Özen, "İsa b. Eban", *DİA*, XXII/480; Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 39.

6 Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 41-42.

de anlayarak mezhebe aykırı bir görüşü benimseyebilmiştir.⁷ İsa b. Ebân, kendisinden önceki mezhep imamlarının görüşlerini benimsemekle birlikte onlardan farklı yaklaşımları ve kendine özgü metodu olan bir usulcü olarak tanınmıştır.⁸

İsa b. Ebân'ın hadis alanına ait eserleri arasında, *el-Hucetu's-Sağira* (*el-Hucecu's-Sağir*), *el-Hucecu'l-Kebir*, *el-Mücmel ve'l-Mufesser* bulunmaktadır. Bunlardan *el-Hucetu's-Sağira* (*el-Hucecu's-Sağir*) İsa b. Eban'ı şöhrete kavuşturan ve kaynaklarda en çok adı zikredilen ve özellikle hadis-sünnet hakkındaki en temel görüşlerinin yer aldığı meşhur eseridir.⁹ Usûl-ı fıkıh alanına ait eserleri ise, *Haberu'l-Vâhid*, *İsbâtu'l-Kıyâs*, *İctihâdu'r-Rey*, *er-Red 'ala Bişr el-Merîsî veş-Şafî'î fi'l-Ahbâr*dır. *Cessâs âm*, *hâs*, *haber* kavramları ve hükümleri ile ilgili konularda *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî veş-Şafî'î fi'l-Ahbâr* adlı eserden nakillerde bulunmaktadır. Furûu fıkıh alanına ait eserleri de, *el-Câmi' fi'l-Fıkh*, *Kitâbu's-Şehâdât*, *Kitâbu'l-İlel fi'l-Fıkh*, *Kitabu'l-Hucec*, *el-Hucetu's-Sağira fi's-Salevâti ve'l-Mevakit*, *Hatau'l-Kütüb'dür*.¹⁰

2. ÂM VE HÂS KAVRAMLARI

Âm kelimesi lügatte, “içine almak, kapsamak, kaplamak, yaymak, şamil olmak”¹¹ anlamlarına gelmektedir. Âm, “Bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız” mânasına usûl-i fıkıh terimidir.¹² Âm lafız, lügat olarak kapsamına giren bütün fertleri herhangi bir ayırım ve özel anlatım olmaksızın içine alır. Meselâ “Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kıldı” (el-Bakara 2/275) âyetindeki “alışveriş” (el-bey') kelimesi bütün alışveriş çeşitlerini içine alır.¹³

Âm lafzın kullanılış itibariyle içine aldığı fertlerden bir kısmının dışarıda tutulmasına, yani şümulünün daraltılmasına tahsis denir.¹⁴ Usulcülere göre, tahsis edildiğine dair bir delil olmadıkça âm lafzın bütün fertlere gösterdiği hükmün sabit olduğunda ihtilaf edilmemiştir. Ancak tahsis edilmeyen âm lafzın bütün fert-

7 Özen, “İsa b. Eban”, *DİA*, XXII/481.

8 Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 10.

9 Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 59-61.

10 Özen, “İsa b. Eban”, *DİA*, XXII/481; Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 58-62.

11 Cevherî, *es-Sıhah*, V/1993; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, VIII/410; Serahsî, *Usûlü'l-Serahsî*, I/125.

12 Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, s. 157; Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 329; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 61.

13 Bardakoğlu, “Âm”, *DİA*, II/552.

14 Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 333; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 126; Bardakoğlu, “Âm”, *DİA*, II/552.

lerine delaletinin kat'î veya zannî olup olmadığı hususunda ise ihtilaf edilmiştir. Hanefî mezhebinde Kerhî ve Cessâs Iraklı Hanefî fakihleri ile Debûsî ve Pezdevî gibi sonraki devir Hanefî usulcülerin çoğunluğuna göre tahsis edilmemiş âm lafzın bütün fertlere delaleti kat'îdir. Tahsis edildikten sonra, tahsisden geri kalan fertlere delaleti zannîdir. Yalnız âm lafız ancak kendisi gibi kat'î bir delille tahsis edilebilir.¹⁵ Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî usulcüler ise, tahsis edilmemiş âm lafzın bütün fertlere delaleti hem tahsisden önce hem de tahsisden sonra zannîdir. Bu sebeple âm lafız zannî bir delille tahsis edilebilir.¹⁶

Âm lafzın tahsisi konusundaki mezhepler arasındaki bu ihtilâfın tabii neticesi olarak, mütekellimûndan olan usulcülerin çoğunluğuna göre Kur'an'ın âm ifadeleri haber-i vâhid ve kıyas gibi zannî delillerle baştan tahsis edilebilir. Nitekim Kur'an'ın umum ifade eden birçok âyeti âhâd haberle ve kıyasla tahsis edilmiştir. Hanefîler'e göre ise âm lafzın delâleti kati olduğu için başlangıçta âhâd haber ve kıyasla tahsis edilmez. Ancak denk bir delille yani kati bir delille tahsis edilebilir. Fakat âm lafız bir defa tahsis edilince artık geri kalan fertlerine delâleti zannî olduğundan, daha sonra âhâd haber ve kıyasla da tahsis edilebilir.¹⁷

Hâs kelimesi de sözlükte “tek kalmak, ayrılmak, temyiz etmek, tahsis etmek, birini diğerinden üstün tutmak”¹⁸ gibi mânalara gelen hass (husûs) kökünden türemiş bir isimdir. Usûl-i fıkıh terimi olarak tek bir vaz' ile bir tek mânaya veya sınırlı sayıdaki fertlere delâlet etmek üzere konulmuş lafız ifade eder.¹⁹

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre has bir kelimenin mânası aslında açıktır ve ilâve bir açıklamaya ihtiyacı yoktur. Bu nedenle hassın konulduğu mânaya kesin bir şekilde delâlet edeceği ve aksine bir delil bulunmadıkça bundan başka bir mânaya çekilemeyeceği ifade edilmiştir.²⁰ Bu durumda, has lafız mutlak olarak gelmişse onu kayıtlayacak başka bir delil bulunmadıkça hüküm mutlak üzerine sabit olur. Meselâ, “Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkan yeminlerinizden ötürü sizi sorumlu tutmaz; fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi

15 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/40; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 96; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/132; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, I/291; Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 331; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 115, 118.

16 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/132; Âmidî, *el-İhkâm fi Usûlü'l-Ahkâm*, II/227, 232; Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 331; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 117.

17 Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 96; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/132, 142; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, I/294; Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 336; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 118; Bardakoğlu, “Âm”, *DİA*, II/552.

18 Cevherî, *es-Sihah*, III/1037; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/24; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, IV/382.

19 Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 338; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 55; Koca, “Hâs”, *DİA*, XVI/264.

20 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/128; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 58.

sorumlu tutar. Bunun keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, ya da bir köle âzat etmektir. Bunu bulamayan kimse üç gün oruç tutsun” (el-Mâide 5/89) meâlindeki âyette geçen “on” ve “üç” kelimeleri has olup delâletleri katidir. Çünkü bu sayılar, ifade ettikleri miktardan az veya çok başka bir ölçü veya niceliğe delâlet etmezler. Dolayısıyla yemin keffâreti ya bir köleyi hürriyetine kavuşturmak veya on fakiri doyurmak ya da giydirmek, bunlara imkân yoksa üç gün oruç tutmaktır.²¹

Hâs lafzın herhangi bir yorum ve tasarrufa ihtimali olup olmaması hususu ise bu konunun esasını teşkil etmektedir. Bazı Hanefî hukukçularına göre, hâs lafızla vazolunduğu manadan başka bir anlam kastedilebilmekle beraber bu ihtimali gösteren bir delil bulunmadıkça bu durum hâs lafzın kesinliğine etki etmemektedir.²²

3. İSA B. EBAN’IN ÂM VE HÂS’LA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İsa b. Eban’ın kendine ait eserleri günümüze ulaşmadığından fıkıh usûlüne ait görüşlerine çoğunlukla Cessâs’ın “*el-Fusûl fi’l-usûl*” eserinde zikrettiği atıflardan ulaşılabilmektedir. Cessâs eserinin baş kısmında âm, hâs ve âm’ın tahsisi konularını kendi sistematığı çerçevesinde ele almış ve konularla ilgili olarak yer yer İsa b. Eban’ın görüşlerine yer vermiştir. Bu nakillerden hareketle İsa b. Eban’ın görüşleri Cessâs’ın oluşturduğu sistematik çerçevesinde nakledilmeye çalışılacaktır.

3.1. Âm ve Mücmel İlişkisi

Cessâs, öncelikle mücmelin âm ile ilişkisini inceleyerek, mücmel’in²³ ikiye ayrıldığını belirtir. Buna göre, birinci olarak, mânası âm’ın mânasına yakın olan mücmeldir. Zira âm geldiği cümlede şamil olduğu tüm isimleri içine alır ki, bu durumda mücmel ile âm’ın mânası farklılık göstermez ve mücmelin âm’dan kabul edilmesi câiz olur. Mücmelin ikincisi kısmı ise, mücmelin meçhul bir lafızda olmasıdır ki bu, ne âm olur ne de âm’dan kabul edilebilir. Mesela, “Onların mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı istemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır” (Zârîyât 51/19) âyetindeki “hak” kelimesinde bu türden bir mücmellik vardır, fakat burada âm mânası yoktur.²⁴

21 Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 59; Koca, “Hâs”, *DİA*, XVI/266.

22 Abdulaziz el-Buhârî, *Keşful Esrâr*, I/79; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 60; Koca, “Hâs”, *DİA*, XVI/266.

23 Mücmel, mânası anlaşılacak kadar kapalı olup, anlaşılması ancak söyleyen tarafından bir ilave beyân vasıtasıyla mümkün olan lafız. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 410.

24 Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, I/19.

Bu hususta **İsa b. Eban da** “bir cümlede kapsadığı tüm isimlere şamil olmasında tartışma olmayan âm lafzın, birçok yerde mücmel olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.²⁵ Cessâs'ın mücmelin birinci kısmının açıklamasını, İsa b. Eban'ın bu görüşüne dayandırdığı görülmektedir.²⁶

3.2. Âm'ın Hükümü

Cessâs, nasslarda ki haber ve emir içerikli lafızların hepsinde, tahsisine dair bir delalet bulunmadıkça, hükümün âm lafza göre verileceğini Hanefî mezhebinin görüşünün de bu olduğunu ifade etmiştir.²⁷

Buna göre, namaz ehli olup da büyük günah işleyenler için ceza mutlak değildir. Zira “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar” (Nisa, 4/48), “Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder” (Zümer, 39/53), “Kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez” (Yusuf, 12/87) ayetlerinde olduğu gibi cehennemde ebedi cezalandırma kafirler içindir, namaz ehli için ahirette Allah'ın mağfiret etmesi caizdir.²⁸

Bu hususta **İsa b. Eban** ise, “şüphesiz ki biz fasıkların mutlak cezalandırılacağını söylemedik. Çünkü tehdit ayetlerini okuduğumuzda, bu ayetlerin zahiri, fasıkların cezalandırılmasının mümkün olduğunu gösterir. Ancak Allah'ın emri doğrultusunda onların mağfiret olması da cezalandırılması da caizdir. Böylece fasıkların durumlarını Allah Teâlâ'ya havale ediyoruz. Onların karşılaşacağı bu iki halden birini alıp diğerini yok saymıyoruz. Bu hüküm, aynı zamanda haber ifade eden yukarıdaki ayetlerin âm lafız oluşunun bir sonucudur. Bu konuda ashabımızdan biri tarafından muhalif bir görüş de nakledilmedi”²⁹ diyerek âm lafzın kesin hüküm içerdiğini ifade etmektedir.

3.3. Âm'ın Haber-i Vâhidle Tahsisi

Hanefilere göre, tahsisi ittifakla sabit olmamış, mânası açık ve gayesi anlaşılır olup beyâna muhtaç olmayan Kur'an ve Sâbit Sunnet'in âm lafzının haber-i vâhid

25 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/19.

26 Boynukalın, *Ârau İsa b. Ebân el-Usûliyye*, s. 27

27 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/40.

28 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/41.

29 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/42.

ve kıyasla tahsisi câiz değildir. Ancak, Kur'ân ve Sâbit Sünnet'in tahsisinin ittifakla sabit olması, lafzın farklı mânalara ihtimalli olması veya selefin, lafzın mânasında ihtilaf etmekle birlikte bu konuda ihtilafı ve lafzın zâhirini ictihadla terk etmeyi câiz görmeleri, lafzın kendisinin beyâna muhtaç bir mücmel olması durumlarında, kendisinden murâd olunan mânanın anlaşılması için âm lafzın haber-i vâhid ile tahsisi makbuldür. Haber-i vâhidle tahsisi câiz olan âm lafzın kıyasla tahsisi de câizdir.³⁰

Bu konuda **İsa b. Ebân** şöyle demektedir: “Kur'an-ı Kerim'den mânası zâhir olan bir lafzın, hâs olan bir haber-i vâhid ile tahsisi veya neshi kabul edilmez. Ancak, “Varise vasiyet yoktur”³¹, “Kadın halası üzerine nikâhlanamaz”³² gibi insanlar arasında bilinen ve kendisiyle amel edilen özellikte meşhur bir haber-i vâhid ile tahsis edilebilir. Çünkü böylesi haberlerde şüphe bulunmaz.³³ Hz. Peygamber'den rivayet edilen hâs bir âhad hadisin zahirî anlamı, sünnet ve ahkâmı açıklıyorsa veya bu üzerinde icma edilmiş, bir sünnetle çelişiyorsa veya Kur'an'ın görünen anlamına ters düşüyorsa, bu durumda şayet, bu âhad hadisin bunlara ters düşmeyen bir yönü veya anlamı varsa, anlamı en güzel yönde, sünnete en çok benzeyen şekilde ve Kur'an'ın zahirî anlamına en uygun tarzda anlaşılmalıdır. Eğer bu şekilde anlaşılması mümkün değilse o hadis şaz kabul edilir.”³⁴

İsa b. Eban haber-i vâhidle Kur'an'ın tahsisi konusuna devamla: “İlim ehli bir cemaat tarafından hâs olduğu bildirilen her âyetin tahsisi husûsunda haber-i vâhid kabul edilir. Alimler bu konuda kendilerine ulaşan en güzel ve sünnete en yakın âhad habere dayanarak görüş belirtebilirler. Mesela “Hırsız erkekle, hırsız kadın...” (Maide, 5/38) ayeti tüm âlimlere göre hâs bir anlama sahiptir ve hırsızların bir kısmını içine alırken diğer bir kısmını ise içine almamaktadır. İşte bu ayette kastedilen hırsızın kimler olduğunun tespitine dair açıklama yapan âhad haberler kabul edilir. Yine, “Eşlerini zina ile suçlayan ve kendilerinden başka şahitleri olmayanlar...” (Nur, 24/6) ayeti de bütün âlimlere göre hâs bir anlama sahiptir. Zira akıl erdiremeyen küçük çocuklar, hiçbir âlime göre bu ayetin kapsamına girmezler. Alimler bunun hâs olduğu konusunda ittifak ettiklerine göre bu ayetle kimlerin kastedildiğini açıklayan âhad haberler kabul edilir.”³⁵ demektedir.³⁶

30 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/74.

31 Buhârî, “Vasâyâ”, 6; Ebû Dâvud, “Vasâyâ”, 6; Tirmizî, “Vasâyâ”, 5; Ibn Mâce, “Vasâyâ”, 6; Dârimî, “Vasâyâ”, 28.

32 Buhârî, “Nikâh”, 28; Müslim, “Nikâh”, 33-40; Ebû Dâvud, “Nikâh”, 13; Tirmizî, “Nikâh”, 31; Nesâî, “Nikâh”, 47; Dârimî, “Nikâh”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 78.

33 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/74.

34 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/75.

35 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/75.

36 Boynukalın, *Ârâu İsa b. Ebân el-Usûliyye*, s. 29

İsa b. Eban'a göre, *Kur'an'da hakkında nass bulunan bütün emirlerle ilgili olarak ya onu reddeden bir haber ya da farklı manalara muhtemel olmayacak derecede açık ve âm olarak Kur'an'da yer alan bir emri, hâs hale getiren haberler, şaz olmayıp bütün insanlar tarafından bilinen meşhur haberler değilse terk edilir.* Bu nedenle **İsa b. Eban**, *daha önceden tahsis edilmediği ittifakla sabit olan Kur'an'ın açık manasının, âhad haberle tahsis edilemeyeceğini kesin bir dille ifade etmektedir.*³⁷

Cessâs, İsa b. Ebân'ın bu görüşünün aynı zamanda Sahâbenin de görüşü olduğunu belirterek İsa b. Eban'ın bu görüşünü şu delillerle desteklediğini nakleder.³⁸ İsa b. Eban'a göre, Hz. Ömer, Hz. Âişe ve Usâme b. Zeyd, Fatıma bint Kays'ın rivayet etmiş olduğu "Hz. Peygamber'in bâin talakla boşanmış kadına nafaka ve oturulacak yer tayin etmediğine dair"³⁹ haberlerini, "Onları iddetleri süresince gücünüz ölçüsünde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Sıkıştırıp gitmelerini sağlamak için zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapınca kadar nafakalarını verin" (Talak, 65/6) ayetine ters düştüğü için reddedilir ve amel edilmez. Zira Hz. Ömer bu haberi "Biz, Rabbimizin Kitabını ve Nebimizin sünnetini doğru veya yalan söylediğini, ezberlediğini veya unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözüyle terk edemeyiz" diyerek reddetmiştir.⁴⁰ Yine İsa b. Eban, Hz. Âişe'nin "Ölü, ailesinin ona ağlamasından dolayı azap görür"⁴¹ hadisini "Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez" (En'am, 6/164) âyetini delil göstererek kabul etmediğini söyleyerek,⁴² ayete ters düşen ahad haberlerin kabul edilemeyeceğini belirtir.⁴³

İsa b. Eban, *tahsisi ittifakla sabit olmuş âm lafzın haber-i vâhid ile tahsisinin caiz olduğunu söylemektedir.* Bu yaklaşım ise, Hanefî mezhebinin temel görüşünü yansıtmaktadır. Zira Hanefilere göre, kat'î bir delil ancak, kat'î bir delille tahsis olabilir. Kat'î olan âm lafız da, kat'î bir delille bir defa tahsis olunca kat'iliği ortadan kalkarak zannî ve ictihadî hale gelir. Bu durumda zannî hale gelen âm lafzın artık, zannî bir delil olan haber-i vahidle tahsisi caiz olmaktadır.⁴⁴

37 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/75.

38 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/75.

39 Buhârî, "Talak", 41; Muslim, "Talak", 37-54; Ebû Dâvûd, "Talak", 39; Tirmizî, "Nikâh", 38; "Talak", 5; Nesâî, "Nikâh", 21; "Talak", 7; Dârimî, "Talak", 10.

40 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/75-76.

41 Buhârî, "Cenaiz", 32-33; Meğazi, s. 8; Muslim, "Cenaiz", 16-28; Ebû Dâvûd, "Cenaiz", 29; Tirmizî, "Cenaiz", 24; Nesâî, "Cenaiz", 13 ve 15; İbn Mâce, "Cenaiz", 54.

42 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/76.

43 Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 117.

44 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/80.

Cessâs, tahsis konusunda **İsa b. Ebân**'ın temel yaklaşımının, “*kesin bilgi gerektiren vasıtalarla sabit olan bir delilin, kesin bilgi ifade etmeyen bir delille terkinin câiz olmadığı*” anlayışına dayandığını belirtmektedir. Bu sebeple Hanefiler, haber-i vâhidle neshi ittifakla câiz görmemektedirler. Cessâs da bu görüşe dayanarak, haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmediğini, nesh için geçerli olan yukarıdaki görüşün aynı şekilde tahsîs için de geçerli olduğunu belirtmektedir.⁴⁵

Fakat yukarıdaki yaklaşımı reddederek haberi vahidle âm lafzın tahsisinin caiz olduğunu kabul eden diğer mezhep ulemasının, “Mescid-i Aksâ'nın ilk kible olmasının ve şarabın önceleri mübah olmasının yakın bir bilgiyle sabit olduğunu ancak daha sonra haberi vahidle bu hükümlerin değiştiği” itirazlarını yöneltmeleri üzerine de **İsa b. Eban** şöyle cevap verir: “*Hz. Peygamber'in yanında bulunmayanlar için, vahyin devam etmesi nedeniyle daha sonra nesh edici bir hükmün gelip gelmemesi noktasında yakını (kesin) bilgi yoktur. Bu sebeple bizim söylediğimiz durum bunun dışındadır. Zira Rasûlullah'ın ölümünden sonrası için nesh caiz olmadığından böyle bir durum da söz konusu değildir. Bu sebeple, kesin bilgi gerektirmeyen bir şey ile kesin bilgi gerektiren bir yol ile sabit olan hükmün terk edilmesi caiz değildir.*”⁴⁶

Cessâs'ın aktardığına göre, İsa b. Ebân'ın başını çektiği Hanefi usûlcüler, mutlak manada haber-i vâhidle Kur'an'ın umumî mana ifade eden hükümlerinin nesh veya tahsis edilemeyeceğini ancak, ayetin daha önceden, delâlet ve subût yönünden kat'i olan başka bir delille tahsis olması durumunda, âm'ın kat'iliğinin kalmayacağından, zannî olan haber-i vâhidle tahsisinin mümkün olduğunu söylemektedirler.⁴⁷

İsa b. Ebân'ın âm lafzın tahsisi konusundaki görüşlerinden onun, Kur'an'da umumilik ifade eden bir ayetin haber-i vâhid ile tahsis yapılabilmesi için iki önemli hususun aynı anda bulunması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Bunlar, umum ifade eden ayetin daha önce kendisi gibi kesinlik ifade eden bir ayet veya mütevatir haberle tahsis edilmiş olması veya haber-i vâhidin ilim ehli tarafından bilinen ve kendisiyle amel edilen meşhur haberlerden olmasıdır. İsa b. Ebân görüşlerini ortaya koyarken, her türlü rivayeti istimal etmek yerine, daha rasyonel bir yaklaşımla, kelime ve kavramlar üzerinde titizlikle durmuş, kendi görüşleri arasında bir tutarlılık sergilemiştir.⁴⁸

45 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/81.

46 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/81-82.

47 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/75-81.

48 Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 163-164.

Sonuç olarak **İsâ b. Ebân'a** göre kesin bilgi içeren bir haberin veya nassın, ancak kendisi gibi kesin bilgi içeren başka bir nâss veya haberle tahsis olunabilir. Dolayısıyla bu tür bir âm ifade, haber-i vâhidle tahsis olunamaz. Ama eğer, âm olan ifade yine kendisi gibi başka bir ayetle veya mütevatir bir sünnetle daha önceden tahsis olunmuş ise o zaman haber-i vâhidle de tahsis olması caizdir.⁴⁹

Hanefilerin çoğunluğunun görüşü de İsa b. Eban'la aynı yöndedir. Zira hanefilere göre, haber-i vâhidle Kitap ve Sabit Sünnetin umûmunun tahsisini mutlak mânada câiz değildir. Çünkü Kitap ve Sâbit Sünnet kesinlik ifade ederken haber-i vâhid zan ifade eder. Kesin olan, zannî olan ile tahsis edilemez. Ancak Kitap ve Sabit Sünnetin umûmunun kesin bir delil ile tahsisi sonrasında haber-i vâhidle tahsisi câiz olur. Çünkü başlangıçta kat'î olan umûm lafız tahsis ile zannî olmuştur. Zannî olanın ise zan taşıyan haber-i vâhid ile tahsisi câizdir.⁵⁰

3.4. İstisna ve Tahsîs Lafızlarının Hükümü

Cessas, **İsa b. Eban'a** dayandırdığını görüşünde, *âm bir lafız kullanıldıktan sonra bu âm lafzın içerisine giren fertlerle ilgili husûsi hükümlerin sonradan metinde zikredilmiş olması, başta kullanılmış olan lafzın âm oluşuna engel teşkil etmeyeceğini*⁵¹ belirtmiştir. Buna göre mesela, “Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler” (Bakara, 2/228) hükmü üç ve daha aşağı sayıda boşanmış akıllı ve deli tüm kadınları kapsamaktadır. Ayetin devamında “Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz” (Bakara, 2/228) hükmü ise sadece boşanmış akıllı kadınları kapsamaktadır. Aklını kaybetmiş kadınların bizzat kendileri bundan sorumlu tutulmazlar. Yine âyetin devamındaki “Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler” (Bakara, 2/228) ifadesi de üçten daha az boşamalar için geçerli bir hükümdür. Bu ifadelerin tamamı aynı âyette geçmekte olup sonraki özel hükümler âyetin başındaki âm lafza itibarı engellemektedir.⁵² Yani bu hükümlerin hepsi boşanmış kadınlar hakkında olmakla birlikte bağlamları farklı olup sonraki hükmün husûsiliği önceki hükmün âm oluşuna mani değildir.⁵³

49 Yazıcı, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, s. 164.

50 Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 118.

51 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/148.

52 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/148.

53 Nacar, *Cessâs'ın el-Fusul Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*, s. 104.

İsa b. Ebân, *âm lafızdan sonra istisnanın bulunmasının, baştaki âm hükmün varlığına bir engel teşkil etmeyeceğini* kabul ederek buna şu ayetleri örnek olarak getirmektedir. İsa b. Eban'a göre, Allah Teâlâ'nın "Onları iddetleri içinde boşayın" (Talak, 65/1), "Onların iddetleri bitince onları tutun" (Talak, 65/2), "Nereden bileceksin umulur ki Allah bundan sonra bir yol takdir eder" (Talak, 65/1) ayetleri hakkında, üç ve daha aşağı talakın kastedildiği belirtilir.⁵⁴

Yine **İsa b. Eban'a** göre, "Talak ikidir" (Bakara, 2/229) ayeti de böyledir. Bu âm bir ifadedir. Bain ve ric'î talakı içine alır. "Güzellikle tutmak" (Bakara, 2/229) ifadesi ric'î talak ile ilgilidir. "Eğer onu boşarsa bundan sonra asla helal değildir" (Bakara, 2/230) ayeti her ikisine şamildir. Bu ric'î ayrılık cihetiyle, ilk iki boşamadan sonra üçüncü talakın vaki olmasının sahih olduğunu göstermektedir. "Size, öldürmede kısas farz kılındı" (Bakara, 2/178) ayeti de hür, köle, erkek, kadın içine alacak şekilde âm'dır. "Hür'e karşılık hür, köleye karşılık köle" (Bakara, 2/178) ayeti âm ifadelerinin düzenlediği bazı şeyleri tahsis etmektedir. Zira, köleye karşı hür'ün öldürülmesinde lafzın umumiliği düşmemektedir. "İnsana biz anne babasına güzel davranmasını farz kıldık" (Ankebut, 29/8) ayetinde de aynı durum söz konusudur. Bu ayet hem Müslümanları, hem de kâfirleri kapsamaktadır. Sonra "Seninle bilgin olmadığı konuda Allah'a şirk koşma hususunda mücadele ederlerse onlara itaat etme" (Ankebut, 29/8) ayeti de müşrik olan anne ve babalar için geçerlidir. Ayetin sonunda Allah'a şirk konusunda ana babaya itaat edilmemesi gerektiği hükmünün bulunması, ayetin başında yer alan Müslüman ve kafir olan anne babaya güzel davranılması gerektiği hükmünün varlığına engel teşkil etmemektedir.⁵⁵

3.5. Âm Lafızlarda Nefiy Harfinin Hükmü

Cessâs, âm ifade eden nasslarda bulunan nefiy harfinin hükmü konusunda **İsa b. Eban'a** atıf yaparak izah etmektedir. Buna göre, nefiy harfi kelâma dâhil olduğunda, "Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey işitirler" (Vâkıa, 56/25) âyeti ile "Kıraatsız namaz yoktur"⁵⁶, "Velisiz nikah yoktur"⁵⁷, "Şahitsiz nikah yoktur"⁵⁸ hadis-i şeriflerinde olduğu gibi aslın nefiyini ifade edebildiği gibi, "Yeminlerine riayet etmeyenler umulur ki bunda vazgeçerler" (Tevbe, 9/12), "yeminlerini bozanlarla savaşmayacak mısınız" (Tevbe, 9/13) ayetleri ile "Mescide

54 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/148.

55 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/149.

56 *Müslim*, "Salât", 42-44; *Ebû Dâvud*, "Salât", 136.

57 Tirmizî, "Nikah", 1101; Ebu Davud, "Nikah", 2; İbn Mâce, "Nikah", 181.

58 Beyhaki, "Sünen", VII/111; Dârakutnî, III/221.

komşu olanın namazı ancak mescidde geçerlidir”⁵⁹, “Kim ezanı işitir de îcâbet etmezse onun için namaz yoktur”⁶⁰, “Allah'ın ismini zikretmeyen kimsenin abdesti yoktur”⁶¹ hadis-i şeriflerinde olduğu gibi kelâmın aslı bâki kalmakla birlikte kemâlinin nefyi de kastedilebilmektedir.⁶² Ancak nefiy edatıyla hem kelâmın aslının, hem de kemâlinin nefyi mümkün değildir. Çünkü bir şeyin aslını nefyedildiğinde geriye bir şey kalmaz. Bir şeyin kemâlini nefyedebilmek için o şeyin aslının bâki kalması gerekir. Ancak bir şeyin kemâlinin nefyedilmesi durumunda da o şey kâmil olmaktan çıkar. Mesela, “Mescide komşu olanın namazı ancak mescidde geçerlidir”⁶³ hadisinde mescid dışında namazın olmayacağı değil, namazın faziletinin azalacağı ifade edilmektedir.⁶⁴

İsa b. Ebân âm nasslardaki nefiy edatlarıyla ilgili olarak zikredilen ve Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği “Allah'ın ismini anmayan kişinin abdesti yoktur”⁶⁵ hadisi⁶⁶ ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Herkes abdest öncesi tesmiyenin terk edilmesinin abdestin sıhhatine engel olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Bu hadis, ya mensuktur veya naklinde bir vehim vardır ya da zahirî manası dışında bir anlamı bulunmaktadır. Çünkü tesmiye abdestin şartı olsaydı ümmet bunu, öğle namazının dört rekât olması, akşamın üç rekat olmasını naklettikleri gibi naklederlerdi. Eğer tesmiyede bulunmayan olursa ona mutlaka abdestin ve namazın iadesini emrederlerdi.”⁶⁷

Cessas da, İsa b. Eban'ın ifadelerinden hareketle, nefiy edatının ya kelâmın aslını ya da kemâlini nefyedebileceğini belirterek, besmelesiz abdest olmayacağı konusunda yukarıda zikredilen hadisin, aslı nefyemeyip kemâlini nefyettiğini söylemektedir.⁶⁸

3.6. Âm ve Hâs'ın Teâruz ve Telifi

Cessas, hüküm belirten âm bir nass ile hüküm belirten ve hükmü âm nassın zıddı olan hâs bir nassın mevcudiyeti hakkında dört durumun ortaya çıkacağını

59 Beyhâkî, “Sünen”, III/57.

60 *Ebü Dâvud*, “Salât”, 47; *İbn Mâce*, “Mesâcid”, 17.

61 Tirmîzî, “Taharet”, 25; İbn Mâce, “Taharet”, 398.

62 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/195.

63 Beyhâkî, “Sünen”, III/57.

64 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/196.

65 Tirmîzî, “Taharet”, 25; İbn Mâce, “Taharet”, 398.

66 Bu hadisin zayıf olduğu bildirilmiştir. (Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/85. 2 Nolu dipnot)

67 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/197.

68 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/197.

belirterek meseleyi dört kaide şeklinde⁶⁹ ve **İsa b. Eban**'ın görüşleri çerçevesinde izah etmektedir.⁷⁰

Cessas'ın bu konuda ortaya koyduğu dört kaide şöyledir:

1-Âm lafzın gelmesi ve hükmünün istikrar kazanmasından sonra hâs lafız gelirse, tahsîs değil, nesh meydana gelmiş olur ki, sonra nâzil olan hâs lafzın karşılığı kadar önceki âm lafız neshedilmiş olur.⁷¹

2-Hâs olan âyetin gelmesi ve hükmünün istikrar kazanmasından sonra âm olan bir nass gelip hâs lafzın hükmünün zıddına bir hüküm gerektirmesi durumunda, âm lafzın hükmünün önceki hâs lafız üzerine tertip edileceğine dair bir delâlet bulunmadığı sürece sonradan gelen âm lafız, hâs lafzın hükmünü nesheder.⁷²

İsa b. Ebân bu hususta sonradan varid olan, “Hz. Peygamber’in; “Varis için vasiyet yoktur”⁷³ sözünün âm bir lafız olduğunu, bununla “anaya, babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunulması” (Bakara, 2/180) ve “eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler” (Bakara, 240) ayetlerinin hâs olup, hükmün hâs üzerine terettüp edeceğine dair bir delalette bulunmadığından âm olan lafzın hâs olan lafzı neshettiğini”⁷⁴ söylemektedir.

Cessas'da İsa b. Eban'ın bu yaklaşımından hareketle, “Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı” (Bakara, 2/180) ve “eşleri için vasiyet” (Bakara, 2/240) ayetlerinin hâs lafız olup vasiyeti vacip kıldığını ancak sonra gelen “vasiyetten sonra ve ödenmesi gereken borçtan sonra” (Nisa, 4/12) ayeti ile “vasiyetten sonra” (Nisa, 4/11) ayetlerinin âm lafız olup, anne, baba ve akrabalara vasiyetin vucubiyetini neshettiğini belirtmektedir.⁷⁵

İsa b. Eban, sonra gelen âm lafzın önceki hâs lafzı neshetme kuralıyla ilgili olarak, sonra varid olan “Hz. Peygamber'in “sahip olunanın hırsızlanmasında el kesmesi yoktur” şeklindeki âm olan hadisin, “Hz. Peygamber'in ödünç malda hırsızlık yapan mahzumiyyeli kadının elini kesmesi”⁷⁶ ile ilgili hâs olan hadisi neshettiğini söyler. Aynı şekilde Ebu Bekir'in, “Rumlar yenilgiye uğratıldı” (Rum, 30/2) ayeti

69 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/209.

70 Boynukalın, *Ârâu İsa b. Ebân el-Usûliyye*, s. 29-30

71 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/209.

72 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/210.

73 Buhârî, “Vasâyâ”, 6; Ebû Dâvud, “Vasâyâ”, 6; Tirmizî, “Vasâyâ”, 5; İbn Mâce, “Vasâyâ”, 6; Dârimî, “Vasâyâ”, 28.

74 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/218.

75 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/218.

76 Müslim, “Hudud”, 2.

inince Rumların tekrardan Farslıları yeneceğine dair Müşriklerle iddiaya girerek bir nevi şans oyunu oynaması rivayetinin hâs bir lafız olup bunun, daha sonra gelen ve kumar oynamayı haram kılan âm lafız olan ayetle neshedildiğini, yine âm lafız olan “ribanın haramlığı” (Bakara, 2/275) ayetinin de ister alış veriş ister borç olsun her türlü faizi neshettiğini ifade eder⁷⁷.

3-Âm ve hâs lafızlar aynı hitapta birlikte gelirlerse, ikisi beraberce kullanılırlar. Çünkü tahsis lafzı âm lafız ile beraber bulunduğu cümleye bitişik istisna konumunda olur.⁷⁸ Zira, “Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır” (Bakara, 2/275) âyetinde aynı hitap içerisinde ribanın haram oluşu ve alış-verişin helal oluşu beraberce aynı cümlede gelmiştir. Bu durumda önceki ifade olan “alış verişin helal oluşu” âm lafız olup, sonra gelen ribanın haram oluşu hâs olup öncesindeki alış verişin helal oluşunu tahsis etmiştir. Aksi halde riba da mubah olurdu.⁷⁹ Buna göre ayetin manasının, “içerisinde riba olmayan her alış veriş mübahtır” şeklinde anlaşılması gerekmektedir.

4-Âm ve hâs haberden her birinin vârid olma tarihlerinin bilinmemesi durumudur. Cessas bu durumun izahını İsa b. Ebân'ın görüşlerini aktarmak suretiyle yapmıştır. Buna göre İsa b. Ebân âm ve hâs lafızların vurûd tarihlerinin bilinmemesi durumunda, meselenin aşağıda açıklandığı üzere dört şekilde çözümlenebileceğini açıklamaktadır.⁸⁰

Birincisi: İnsanların âm ve hâs lafızlarla amel ederek beraberce kullanmaları ki bu durumda hâs lafız üzerine âm lafız ile düzenleme yapılır. Mesela, Hz. Peygamber'in “kişinin yanında olmayan şeyi satmasını yasaklaması”⁸¹ ve “miktarı, ölçüsü, zamanı belli olan selem akdine”⁸² ruhsat vermesi örneklerinde olduğu gibi hadislerin vurûd tarihlerinin belli olmaması ve insanlar arasında birlikte kullanılmaları dolayısıyla âm lafız hâs lafız üzerine tertip edilmiştir.⁸³ Yani asıl hüküm âm lafız üzerine düzenlenmektedir. Bu örnekte selem akdi hâs lafız olup bu uygulama sadece selem akdine münhasırdır. Ancak âm lafız asıl hüküm olmaya devam etmektedir. Böylece yanında olmayan şeyin satılmaması hükmü esas ve geçerli hüküm olarak amel edilmektedir.

77 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/219.

78 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/225.

79 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/225.

80 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/225.

81 *Müslim*, “Büyü”, 29-36; *Tirmizî*, “Büyü”, 19; *İbn Mâce*, “Ticârât”, 37; *Nesâî*, “Büyü”, 60.

82 *Buhârî*, “Selem”, 7; *Müslim*, “Müsâkât”, 127-128.

83 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/225-226.

İkincisi: İnsanların âm veya hâstan birini kullanma yönünde ittifak etmeleri halinde ittifak edilenle amel edilir, diğeri ise neshedilmiştir.⁸⁴

Üçüncüsü: Âm ve hâs lafızlarla amel konusunda ihtilafın bulunması halinde ise, bazılarının bunlardan biriyle, çoğunluğun da diğeriyle amel etmesi ve çoğunluğun diğelerini kullandıkları lafız dolayısıyla ayıplamaları durumunda azınlığa iltifat edilmez, çoğunluğun görüşü kabul edilir.⁸⁵ Cessâs, burada ki çoğunluktan kastın selef fukahâsı olduğunu da belirtmektedir.⁸⁶

İsâ b. Ebân, “altınla altın eşit ve peşin değiştirilir”⁸⁷ hadisi ile Üsamé'nin “riba ancak veresiyede olur”⁸⁸ rivayetinde olduğu gibi âm ve hâs olan ve birbirine zıt iki haber husûsunda şöyle demiştir: “İnsanlar zıt iki haberden birincisi ile amel eder, başka birisi de diğeriyle amel ederse bu ikincinin amel ettiği haber zayıf ve şâzdır. Eğer birinci grup bu konuda ictihadı mümkün görürlerse bu meselenin çözüm yolu ictihaddır. Çünkü bu konuda ictihadı câiz görmüşlerdir. Birinci habere itibar edenler eğer ikinci görüş sahiplerini ayıplar iseler amel birinci grubun kullandığı habere göre olup diğelerlerinin kullandığı haberle amel edilmez.”⁸⁹

Dördüncüsü: Âm ve hâs husûsunda ihtilaf olması halinde, insanların birbirini reddetmiyorsa ictihadlar üzerine amel edilir. **İsâ b. Eban** bu hususu şöyle ifade eder: “Şayet insanlar âm ve hâs hususlar üzerinde ihtilaf ederde, eğer her iki grup da biri diğeri reddetmeden bu konuda ictihadı câiz görürse, bize göre ihtilaf edilen iki haberden biri nâsihtir. Fakat biz bizatihi hangisinin nâsih olduğunu bilemiyorsak bu durumda her mezhebin kendi ictihadı üzerine amel etmesi mümkündür.”⁹⁰

Cessâs, âm ve hâs lafızların varid olma tarihlerinin bilinmemesi durumuyla ilgili **İsâ b. Ebân**'ın görüşlerini şöyle özetlemektedir: “Âm ve hâs, nesih delâletinden uzak olarak vârid olduklarında ikisi birlikte tertip üzere kullanılırlar. Eğer Selef bu ikisinde ihtilaf ederse bu durum, ikisinden birinin nâsih olduğuna delâlet eder. Çünkü nesih sabit olmasaydı âm ve hâsın durumu çoğunluğun görüşüne göre kabul edilirdi ve bu konuda ihtilaf da edilmezdi. Zira İsa b. Eban, amel etmede Selefin ittifakını muteber kabul etmiştir ki sahih olan budur. Çünkü Selefin ittifakı hüccettir.”⁹¹

84 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/226.

85 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/226.

86 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/226.

87 Buhâri, “Buyû”, 78; Müslim, “Müsâkat”, 75, 77, 80, 82; Tirmizî, “Buyû”, 1241; Nesâi, “Buyû”, 47; Dârimî, “Buyû”, 41.

88 Müslim, “Müsâkat”, 101.

89 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/226-227.

90 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/227.

91 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/228.

Yine **İsa b. Eban**, vurud tarihi bilinmeyen ve üzerinde ihtilaf edilen âm ve hâs lafızlarda, âm lafzın hükmünün hâs lafız üzerine geçirileceğini yani esas hükmün âm lafız olduğunu belirterek, “âm bir lafız olan “Göğün suladığında öşür vardır”⁹² hadisiyle amel edilmesinde ittifak vardır. Ancak “Beş veskten daha aşağısında zekat yoktur”⁹³ hadisiyle amel edilmesinde ihtilaf vardır. Bu sebeple öşrün mutlak gerekliliğini ifade eden hadisin hükmü esas olup bu hüküm hâs lafız olan diğer hadisin hükmünü neshetmiştir.” der.⁹⁴

SONUÇ

İsa b. Eban'ın âm ve hâs konusundaki fikirleri ve yaklaşımları Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşlerinin oluşması ve şekillenmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu açıdan Cessâs, usul kaidelerini çok defa İsa b. Eban'ın görüşlerine dayandırmaktadır. İsa b. Eban kendisinden sonra gelen pek çok âlime kaynaklık etmiş ve görüşleri sonraki dönemler için yol gösterici olmuştur.

İsa b. Eban'a göre âm lafzın kapsamı içerisine aldığı tüm isimlere şamildir ve bu açıdan çoğu zaman da âm lafzın mücmel olarak isimlendirildiği belirtir. İsa b. Eban âm lafzın ancak kendisi gibi delaleti kat'î olan bir delille veya fakihler arasında bilinen ve amel edilen haberlerle tahsis edilebileceğini, haberi vahid gibi zannî bir delille tahsis edilemeyeceğini söyler. İsa b. Eban'ın bu yaklaşımının daha sonra Hanefî mezhebinin yerleşik görüşü olarak sistemleştiği görülmektedir.

İsa b. Eban âm lafızla hâs lafzın tearuz etmesi halinde ise öncelikle delillerin geliş tarihlerine göre bir yaklaşım ortaya koyar. Ona göre önce âm lafız gelir daha sonrada hâs lafız gelirse, tahsis değil, nesh meydana gelmiş olur ki, sonra nâzîl olan hâs lafız kapsamı kadar önceki âm lafzı nesh etmiş olur. Şayet, hâs lafız gelip hükmü ile amel edildikten sonra âm lafız gelerek hâs lafzın zıddına bir hüküm koyacak olursa âm lafzın hükmünün önceki hâs lafız üzerine tertip edileceğine dair bir delâlet bulunmazsa sonradan gelen âm lafzın hâs lafzın hükmünü nesh edeceğini belirtir. Ancak âm ve hâs lafızlar aynı hitapta birlikte gelirlerse bu durumda ikisinin beraberce kullanılacağını ve hâs lafzın âm lafzı tahsis edeceğini kabul etmektedir.

Âm ve hâs lafızlardan her birinin vârid olma tarihlerinin bilinmemesi durumunda ise İsa b. Eban, geliş tarihi belli olmayan âm ve hâs lafızlarla amel edilerek

92 Buhârî, “Zekat”, 56.

93 Buhârî, “Zekat”, 57.

94 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I/232.

beraberce kullanılması durumunda âm lafzın hükmünün hâs lafız üzerine terettüp ettirileceğini söyler. Ona göre şayet fakihler âm veya hâs lafızdan birini kullanma yönünde ittifak etmişlerse ittifak edilen delille amel edilir, diğeri ise neshedilmiş kabul edilir. Âm ve hâs lafızlarla amel konusunda ihtilafın bulunması halinde de İsa b. Eban, çoğunluğun görüşünün esas alınacağını, çoğunluk görüşünün oluşmamış olması durumunda da her mezhebin kendi içtihadı doğrultusunda amel edebileceğini belirtmektedir.

Kaynakça

- Abdulaziz el-Buhârî, İbn Ahmed b. Muhammed Alauddin, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî, Dâru'l-Kitabî'l-İslamiyye*, Beyrut, tsz.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Âmidî, Ebu'l-Huseyn Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Salim, *el-İhkâm fi Usûlü'l-Ahkâm*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, tsz.
- Bardakoğlu, Ali, “Âm”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1989
- Beyhaki, Ebu Bekir, *es-Sünenü'l-Kübra*, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Boynukalın, Mehmet, “*Neşetu Usûli'l-Fikhi'l-Hanefî ve Tatavvuruhû: Ârau İsa b. Ebân el-Usüliyye ve Medâ Teşrihâ ale'l-Fikri'l-Usüliyyi'l-Hanefî*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, sayı: 35/2, ss. 25-56
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2010,
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah*, Dâru'l-İlim, Beyrut, 1987.
- Cürcânî, Şeyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Beyrut, 1983.
- Dârakutni, Me'sud b. Nu'man b. Dinar. *Sünenü'd-Darakutni*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman et-Temîmî es-Semerkandî. *Sünen-i Dârimi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Debûsî, Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa, *Takvîmul Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdi. *Sünen-i Ebi Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensay yayınları, İstanbul, 2013.
- Hallaf, Abdulvehhab, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çeviren: Hüseyin Atay, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, Tsz.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîmî. *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1990.
- Koca, Ferhat, “*Hâs*”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, 16:264-267.

- Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.
- Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nacar, Tayip, *Cessâs'ın el-Fusul Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*, Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, 2009.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr. *Sünen-i Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Özen, Şükrü, "İsa b. Eban", TDV Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, 22:480-481.
- Özmen, Ramazan, "İsa b. Eban'ın Hayatı Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri İle İlgili Bazı Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, 2008, ss. 127-154.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *Usûlü's-Serahsi*, Dâru'l-Marîfe, Beyrut, Tsz.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1993.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Yazıcı, Yunus, *İsa b. Eban'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2018.
- Zebidî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1994.